

УДК: 821.14'02-343.09

УДК 2-264(049.3)

РЕЦЕНЗИРАНО: 28. 04. 2021, 11. 05. 2021

Некои акценти на обидите за демитологизација на старогрчкиот мит

Линдита Ахмети

Институт за духовно и културно наследство на Албанците,
Скопје

lindita73@hotmail.com

АПСТРАКТ

Тема на овој труд е феноменот на рационализацијата и демитологизацијата на старогрчкиот мит. Прво станува збор за митот, неговото значење и етимологија, за неговата убавина и таинственост што ги привлекуваат и до ден-денеска не само обичните читатели туку, во прв ред, научните истражувачи, писателите, сликарите, скулпторите и музичарите. Потоа, главно, преку хронолошката метода ќе се истакнат анализите и рационализацијата на старогрчкиот мит направени од рационалистите пред нашата ера, па сè до христијанските апологети, заклучно со св. Августин. На крајот се говори за обидот да се каже некој збор и за сложеноста на митот и за неможноста да се искорени и покрај толку обиди направени за таа цел низ вековите, особено во средниот век.

*Клучни зборови: мит, антика, рационализација,
демитологизација, богови, херои, среден век,
христијанство*

Увод

Зборот мит потекнува од грчкиот јазик, односно од зборот *μῦθος*, кој во денешната општа комуникација има (подобро речено добил) значење 'предание', 'кажување'. На сложеноста на митот укажува и хрватскиот теоретичар Миливој Солар, кој вели дека етимологијата на грчкиот збор *μῦθος* не е докрај објаснета. Според него, речниците спомнуваат некои несигурни теории. Потоа додава дека зборот *μῦθος* за прв пат се сретнува кај Хомер, каде што се јавува во широк распон на значења, од 'збор, говор', 'изговор', 'јавно одржан говор', 'разговор', па сè до 'факт', 'закана', 'заповед', 'задача', 'совет', 'намера' и 'приказна, предание'¹. По Хомера за митот преовладува значењето 'приказна', но воедно кај претсократовците се среќаваме и со појавата на анализата на митот, која не ретко е строга. Тие рационално му пристапуваат на поимот *μῦθος* и потоа му го спротивставуваат зборот *λόγος*. И со тоа веќе почнува да се менува и значењето на зборот *μῦθος*. Инаку двата збора, изгледа, порано имале речиси исто значење – 'збор, говор', но, со спротивставувањето, зборот *λόγος* добива значење на поимот 'причина', на тоа што е поврзано со размислувањето и со вистинското спознание, а зборот *μῦθος* сè повеќе добива не само значење на приказна туку и значење на лажна, измислена приказна, нешто што стои наспроти разумот и вистинското спознание².

Сепак ова не кажува речиси ништо за митот. Митот е мошне сложена материја во која се испреплетени неверојатна убавина на приказни, светлина на духот, никулци на мноштво големи идеи. Во овој контекст на значењето на митот, некои констатации би биле неспорни: митот всушност е првиот чекор кон развојот на широката лепенка на човечкото спознание, подоцна доведено до степен на научна мисла и уметничка креација. Митот, несомнено, е неразвоен дел на човечкиот живот. Тој би можел да се споредува со некоја волшебна шума во која има бескрајни привлечни тајни, кои со сиот напор на генерации и генерации мислителите остануваат без крајни одговори. „Во привидната едноставност, митот ги поврзува и ги прицврстува бројните душевни сили. Секој мит е една згусната

¹ Solar (1998), 9.

² Ibid., 10.

човечка драма. И затоа секој мит може така лесно да послужи како симбол за една сегашна драматична ситуација³. Навистина остануваат многу „непрелистани“ страници на митот и за денешните истражувачи.

За митот низ вековите се појавуваат различни квалификации. Кај мислителите честопати претегнува критичкиот став. При сета нивна строгост, а понекогаш и презир, митот останува не само извор на идеи за книжевните творци туку и предизвик за истражување на философите. За ова Весна Томовска во својот предговор на *Библиотеката* од Аполодор ќе рече дека „најдлабокиот слој до кој може да допре археологијата на хеленскиот мит е неговата книжевна обработка, или поточно преобразба во некое од делата на античките, хеленските и римските автори, која треба да се отпрета со еден друг вид археологија, со раскопување на ракописната традиција на античките текстови“⁴. Тоа говори дека нам не ни е обелоденета сета материја што можеби некаде се зачувала. А тоа е богатство што крие многу одговори на многу прашања што би се поставувале. Митот е длабок облик на човечкото мислење и однесување. „Таму каде што философот се обидува да се пробива низ појавниот свет да ни каже што ‘во суштина е’“, вели Керенџи, „таму раскажувачот на митот се повлекува во прапочетокот да ни раскажува ‘што било всушност’“. За митот прапочетокот е исто што и автентичноста⁵.

„Митот е културна и извонредно сложена реалност, на која можеме да ѝ пријдеме и да ја толкуваме од повеќе гледишта кои се надополнуваат“⁶, објаснува Мирча Елијаде, а тоа значи дека за него не може да се даде некоја крајна дефиниција. Со ова мислење на Елијаде се сложуваат повеќето научници што го истражуваат митот од позиција на различни науки. Вака мисли и Гастон Башлар, кој вели дека областа на митовите се отвора пред најразновидните испитувања и пред најразличните духови, а временски најдалечните

³ Гастон Башлар во предговорот на книгата *Simbolika u grčkoj mitologiji*, в. Dil (1991), 6.

⁴ Весна Томовска, *Археологија на митот*, увод во Аполодор (2009), 6.

⁵ Jung, Kerenji (2007), 16.

⁶ Елијаде (1992), 17.

учења ги дале своите толкувања од коишто секое имало свој час на важење. Така се чини дека митовите можат да ѝ дадат причина на секоја философија. Дали сте историчар рационалист? Во митот ќе пронајдете пребогата приказна за славните династии. Ако сте лингвист, зборовите кажуваат сè, и околу некој израз се предат преданија. Еден искривен збор и ете еден бог повеќе. Олимп, според Башлар, е граматика што управува со улогите на боговите. Ако хероите и боговите, додава тој, ги пречекоруваат границите на јазикот, тие ја менуваат по малку нивната природа, и митологот мора да направи суптилен речник, да ја одгатне два пати истата приказна во духот на два различни јазици. Дали сте социолог? Тогаш во митот се појавува општествена средина, една напалу вистинска, напалу идеализирана средина, првобитна средина во која поглаварот веднаш станува бог⁷. Од друга страна, досегашните обемни истражувања довеле до тоа да се направат неколку видови поделби. Вниманието на истражувачите го имаат привлечено сите видови митови.

Без сомнение, во севкупниот митски свет најмногу блеска старогрчкиот мит. И токму во неговиот свет се појавува рационализацијата.

Митските пространства на Хомер и Хесиод

Хомер и Хесиод се творци што ширум ќе му ги отворат портите на грчкиот јазик, историја, философија и книжевност. Според мене, од нив двајцата почнува големата приказна наречена старогрчка култура.

Духовното и книжевното азно зачувано во делата на овие великани како чудесно колективно сеќавање претставува голем споменик не само на европската туку и на светската култура во целина. Нивните дела, особено тие на Хомер, а во прв ред *Илијада*, која е величествен епос каде што се опишува една страшна десетгодишна војна и во која се прикажани и делата на старогрчките богови и херои, претставува и неповторлива уметничка творба. Се разбира, не треба да се занемарат и другите дела со таква или слична содржина или делата што зборуваат за митовите. Сето тоа

⁷ Башлар во Dil (1991), 5.

зрачи и до ден-денеска со својата убавина, но во исто време сведочи за еден чудесен религиозен свет и за еден генијален народ што придонесе најмногу за величината на медитеранската историја.

Токму митските пространства на Хомер и Хесиод, односно, би рекле, подемот и падот што ќе ги доживеат митовите минувајќи низ ситото на разни умови во многу и многу векови, при што некои мислители ги бранат, други ги анализираат, трети ги рационализираат, а и ги негираат целосно, ќе бидат и ќе останат незаобиколна и омилена тема. На крајот, почнувајќи од XVIII век и натаму ќе почне темелното истражување на митовите, особено на старогрчките. И најдобра илустрација за овој глад за митовите е една реченица на Карл Керенџи: „Митологијата, како отсечената глава на Орфеј, продолжува да пее и кога е далеку“⁸.

До времето на Хомер митот како колективно сеќавање не бил поставуван пред некоја дилема. Тој претставувал вистина прифатлива за сите, и сите го почитувале и верувале во него. Ако се потсетиме на Валтер Ото, односно на неговата прекрасна книга *Боговите на Грција*, ќе треба да се истакне неговата мисла дека станува збор за еден период кога генијалноста на старогрчкиот народ ја добива својата форма. Во времето на Хомер митот веќе е заокружен⁹, и космосот на митовите се смета како дел од реалноста во кој луѓето не се сомневале. Тоа е поглед на светот, тоа е религија.

Но, не само толку. Делата на Хомер и Хесиод се огледало на мисловниот свет на народот од тие времиња. Сите тајни на овој свет што нè опкружува, сите дилеми се објаснувани преку митот. Тука е и потрагата за грчкиот или поточно старогрчкиот идентитет. Тука започнува и потрагата за непознатото.

Сепак, што се однесува до старогрчкиот мит, мора да се истакнат две работи: едната претставува среќата што многу од тие митови се зачувани како книжевен израз, а другата е штетата што е изгубен засекогаш „живиот мит“ (да се послужиме со термините на Мирча Елијаде) во којшто се наоѓа онаа магија што луѓето „ги враќа наназад“, „во првичното време“, или во почетната точка откога почнува да тече времето. Да бидеме појасни: изгубен е голем дел од

⁸ Jung, Kerenji (2007), 15.

⁹ Otto (2004), 16.

религиозната содржина на тие митови. „Додека бил жив митот, кај народот во кој бил удомен, него не само што го пееде како некој вид музика – туку и го живееле“¹⁰.

Митот – лага или вистина

За жал, како што обично бидува кога се постигнува совршенството, врвот, кога расте и се крева дрвото превисоко, тогаш се појавуваат ветришта што го разлишуваат, а некогаш можат и да го урнат. Тоа прекрасно и превисоко дрво со чудесна крошна сликовито би го претставувало старогрчкиот мит. Тоа дрво не нудело само простор за исполнување на верските потреби туку во неговите корени имало и извор од кој старите Грци црпеле искуства од нивните предци, од многу генерации, но и од своето медитеранско опкружување со висока култура. Хомеровото дело покажува дека ова дрво пораснало толку високо и толку било великолепно, толку ги отворило гранките на можностите за размислување што станало предизвик за острите дилеми: вистина или лага, стварно или нестварно, највисока мудрост или исконска глупост¹¹.

Кулата се рони однатре, вели една албанска народна поговорка. Значи никулците на рационалната анализа треба да ги бараме во самите старогрчки митови како искуство насобрано низ вековите. Совршен, еден вид школа за генерациите, старогрчкиот мит со неверојатната хармонија на нештата раскажувани во него, со изобилство објаснувања на феномените стана, на некој начин, колевка во која ќе растат античките мислителите, кои со своите учења ќе го испитаат и самиот мит во којшто ќе бараат да го тргнат „нерационалното“. Тоа е „ајтиологијата“ на старогрчкиот мит.

Сенката на рационализацијата

И таму каде што се исплете најчудесниот свет на митот, каде што заблесна како Хелиј во огнени кочии, таму каде што се појави како невидена убавина од морската пена во ликот на Афродита, како насмеано прекрасно божествено момче – Ерос со стрела, кој

¹⁰ Jung, Kerenji (2007), 15.

¹¹ Срејовић, Цермановић-Кузмановић (1992), VIII.

скокајќи од цвет до цвет им дели и подарува љубов на сите луѓе и богови, таму каде што се слушна прекрасната песна на Орфеј и на сирените, таму мораше да почне и да се рони неговиот брег, таму мораше да почне да паѓа врз митот сенката на рационализацијата. За античките мудреци, односно за нивните барања што се појавуваат по Хомер и Хесиод пространството на митот станува претесно. Тие му приоѓаат на митот со сериозна анализа. И тогаш веќе почнува рационализацијата. Сепак не би било во ред да се тврди дека се работи за некоја катастрофа. Напротив. Станува збор за времето како феномен, за времето во кое живееле античките Грци, за времето што тие го сфаќале, за кое дошле до заклучок дека тече. Со други зборови, станува збор за дијалектиката. Нужните промени. Старогрчките мислители, во прв ред претсократовците, сакаат митот да го видат од перспектива на нивното време, на нивната современост, од позиција на нивниот општествен и интелектуален развој, каде што, да речеме, неконтролираното однесување на боговите не било прифатливо. Во тој склоп текот на времето ќе носи промени во сите области на животот. Сето тоа ќе доведе до оние нешта што го тераат напред тркалото на развојот, а чија срцевина се: прашањето и дилемата.

По Хомера грчките полиси имаа таков развој што бездруго би поставувале прашање: зошто, како, дали е можно или не е можно нешто. Во ова време во Античка Грција ќе се појават големи имиња на поезијата, философијата и на други науки или уметности чиј дел на истражување или творештво и чија дилема и тема ќе биде и митот.

Талес – прв глас против митот

Прв против митот го крева гласот, односно посоодветно би било да се каже дека проговорил, Талес. Тој, според Д. Срејовиќ и А. Цермановиќ-Кузмановиќ, функциите на боговите ги објаснува како природни процеси¹². Талес излегува со автентичен став според кој

¹² Ibid., XVIII.

водата е *ἀρχή* (начело)¹³, ќе истакне Витомир Митевски. Така, материјалниот принцип му се спротивставува на божествениот¹⁴.

Овој начин на различно објаснување на појавите и на нештата од традиционалното е зачеток на непоштедната борба меѓу поимите *λόγος* и *μῦθος* што ќе се одвива со векови, при што поимот *μῦθος* ќе се покаже многу поцврст, поодлучен отколку што многумина очекувале, иако на крајот претегнува поимот *λόγος*. Но, полемиката, а понекогаш и памфлетот против митот продолжува во анализите на низа мислители што ќе се појават по Талес.

Втор голем мислител што поставува прашалници за митот е значајниот претсократовец и познатиот сограѓанин на Талес, Анаксимандар. Според овој философ, како што е познато, основа на нештата е *ἄπειρον*. *Ἄπειρον* е тоа што е бесконечно во временска смисла, без почеток и крај. Многу толкувачи што расправаат за Анаксимандар велат дека станува збор за бесконечното како принцип на секое постоење или пропаѓање, принцип што го прогласува овој философ. Веќе немаме митско објаснување, но академик Митевски вели дека временската бесконечност, т.е. вечноста на божественото начело е мошне раширена во хеленскиот свет, вкоренета во религиозните претстави уште од најстарите времиња. А религиозноста на овие двајца мислители ќе ја потврдат и Д. Срејовиќ и А. Цермановиќ-Кузмановиќ, кои велат дека во системите на овие двајца философи „сè уште има место за религијата“.

Процесот на „демонтирање“ на митот продолжува. Ксенофан, на пример, одбива да верува дека бог постапува и се тепа онака како што тоа го вели Хомер¹⁵. Што се однесува до критиката на Ксенофан за Хомер и Хесиод, односно за нивниот свет на митовите, најдобро би можеле да ги разбереме неговите сфаќања преку следниве стихови:

πάντα θεοῖς ἀνέθεκαν Ὅμηρος θ' Ἡσίοδος τε,
ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνείδεα καὶ ψόγος ἐστίν.

¹³ Митевски (1999), 18.

¹⁴ Срејовиќ, Цермановиќ-Кузмановиќ (1992), XVIII.

¹⁵ Ibid., 160.

κλέπτειν μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν¹⁶.

φр. 11

„Сенешто на боговите им припишаа Хомер и Хесиод,
сè што кај луѓето е срамно и заслужува прекор,
дека крадат, прељуба прават и меѓу себе се лажат.“¹⁷

И во други стихови Ксенофан се задржува на оваа тема и ја гради својата критика на антропоморфизмот и на другите карактеристики на боговите прикажани во делата на Хомер и Хесиод, велејќи дека постои само еден бог. Ксенофан, кој припаѓа на Елејската философска школа, звучи како претходник на подоцнежните монотеистички идеолози што тврдат дека човекот е создаден од земја и пак во земја ќе се претвори:

ἐκ γαίης γὰρ πάντα εἰς γῆν πάντα τελευτᾷ¹⁸.

φр. 27

„Сè е од земја и сè в земја се враќа.“¹⁹

Сепак, мора да се каже дека и во старогрчката митологија *Γαῖα* е мајка на сите, па Ксенофан веројатно тргнува оттука. И веројатно мисли на *Γαῖα* како единствен бог.

Анализата на Ксенофан бездруго претставува страшен удар за митот. Но нападите нема да престанат со неговите ставови. Парменид вели дека светот е онаков каков што е; тој не се развива, не се менува, па затоа и нема место за космогонија²⁰. Така, Д. Срејовиќ и А. Цермановиќ-Кузмановиќ, зборувајќи за единството и непроменливоста на битието, истакнуваат дека Парменид ја

¹⁶ Xenoph. Fr. 11.

¹⁷ Преводот е според Митевски (1999), 79.

¹⁸ Xenoph. Fr. 18.

¹⁹ Преводот е според Митевски (1999), 81.

²⁰ Ibid., 91.

исклучил идејата за развојот, ја „запрел вселената“ и на тој начин посредно ги има доведено во прашање сите митски космогонии, во прв ред, таа на Хесиод.

Понатаму, Хераклит исто така има свој „критички“ став кон митот. Тој во својата философија поимот *λόγος* го прогласува како принцип. „При ова напредување кон апстрактното философско изразување, *λόγος*-от се јавува на врвот“²¹. Познато е дека и Хераклит не бил против боговите и хероите, но тој сметал дека Хомер и Хесиод погрешно зборуваат за нив.

Од старогрчките мислителите што расправале за митот, односно кои на некој начин го изразиле својот став за него, треба да се спомне познатиот историчар Тукидид. Овој историчар „одлучно го исклучил митот од историјата“²². Самото дело на Тукидид има рационален пристап кон историјата. Разликата меѓу Херодот и Тукидид е токму во оваа точка, односно во отстранувањето на митот од историјата од страна на Тукидид, спротивно на Херодот, кој во своето дело го задржува. Така, *Историјата на Пелопонеската војна* на Тукидид е дело што ги опишува реалните случувања, без да „бара помош“ од митот. Рационалноста е појдовна точка на овој автор. Рационалноста била основа и на философијата на софистите, кои се појавиле малку пред Тукидид. Тие ги отфрлиле митовите, па и другите колективни духовни наследства, ставајќи го принципот на *λόγος* на прво место.

„Човекот – мерка на сите нешта“

Протагора, најпознатиот софист, го прогласи своето прочуено мото „човекот е мерка на сите нешта“. Така тој храбро и, би можеле да кажеме, дури и револуционерно излегува со ваков став што директно го увеличува човечкиот разум на сметка на многувековната митолошка традиција. Старите обичаи веќе губат во своето значење и се заменуваат со размислување и со реторички докажувања. Човекот станува центар на вселената. Тоа навистина претставува голем пресврт во мислењето. Тоа е веќе и бунт против митот. И така, појавувањето на софистите на богатата сцена на

²¹ Ibid., 47.

²² Срејовић, Цермановић-Кузмановић (1992), XI.

старогрчката мисла, особено кога станува збор за Протагора, значи понатамошно силно разривање на темелите на митот. Неговото учење и активностите на неговите следбеници ќе имаат големо влијание врз понатамошните мислителите што ќе се занимаваат со митот. А ќе придонесе исто така да се појави антиномија меѓу тогашното општество што било вклопено во митската традиција и човекот како единка, кој, откривајќи ги своите потенцијали, мора да се наметне со својата рационалност во општествената реалност. Веќе почнуваат да попуштаат стегите на покорноста на учените луѓе кон вековната традиција што е општо прифатена од страна на општеството. Тоа значи дека оттогаш мораат да живеат заедно и митската традиција и индивидуалната рационалност. Оваа, да речеме, интеграција е резултат и на старогрчкото многу почитувано правило *со мерка*. Да не се претерува ниту во едната страна на убедувањата. Сепак, софистите честопати не го почитувале како што треба правилото, биле ексклузивни во своите ставови, па затоа се случувало да бидат отстранети од заедницата во која дејствувале. Тоа го снашло и самиот Протагора, чии дела се запалени, а тој самиот е протеран од Атина.

Освен Протагора, заслужува да се каже некој збор за него и софистот Елиј Теон. Него го спомнува познатиот писател, митолог и историчар на религијата Мирча Елијаде. Елиј Теон нашироко расправа за аргументите со кои може да се докаже невестинитоста на митот. Тој во својата претерана рационализација за пример го зема митот за Медеја и вели дека ниту една мајка не може да ги убие своите деца. Освен тоа, се прашува тој, како можела да ги убие децата во Коринт каде што бил и нивниот татко Јасон. Потоа Елиј Теон го истакнува и начинот на кој е направено убиството. Сметајќи ја Медеја за вештерка, вели дека таа би се обидела да го сокрие своето злосторство и наместо меч би користела отров. На крајот и оправдувањето на нејзината постапка е неверојатно. Гневот против мажот не би можел да ја доведе до ситуација да ги заколе децата што истовремено се и нејзини деца. Кога би постапила така, таа самата на себе би си наштетила бидејќи жените се поемотивни од мажите²³.

²³ Елијаде (1992), 162.

Елиј Теон, како што вели Елијаде, напишал расправа под наслов *Progygnasmata*. Тука тој ја изнесува разликата меѓу митот и раскажувањето. Митот е „лажно излагање кое ја прикажува вистината“, додека раскажувањето е „излагање кое ги опишува настаните што се случиле или би можеле да се случат“.

И по софистите грчките мислители ќе продолжат да расправаат за митот во критички дух. Откако Протагора го прогласи своето начело, откако го востанови човекот како единствена мерка, митовите почнаа да бидат цел на разни толкувања што се движеа само во внатрешноста на рамката на антрополошкото.

Сепак, оваа широка расправа, која може да се смета како еден продолжен вид притисок, не успеа да го уништи митот. А митот како тема не го заобиколија ниту Платон и Аристотел.

Внимателноста на Платон и на Аристотел кон митот

Платоновите Сократ, кој е мошне близок до софистите, иако се спротивставува на митското мислење, затоа што е рамнодушно кон доброто и злото, повторно го воведува митот во светот на философијата, но сега во улога на однесувањето на боговите и хероите. Тоа значи дека Сократ го отфрла апсолутизирањето на индивидуалната реалност, која доаѓа од софистите. Сократ прв воочил дека митот е парадигматичен, дека може да биде полезен за општеството, дека може да има важна воспитна улога, идеја, која понатаму ќе биде развиена од Платон²⁴.

Да се присетиме на еден дијалог од Платоновото дело *Фајдар*:

... ἀλλ' εἰπὲ πρὸς Δίος, ὦ Σώκρατες, σὺ τοῦτο τὸ μυθολόγημα πείθῃ ἀληθὲς εἶναι;²⁵

„...туку, кажи ми ти жити Севс, Сократе, дали веруваш дека таа приказна е вистинита?“²⁶

²⁴ Срејовић, Цермановић-Кузмановић (1992), XII.

²⁵ Pl. *Phdr.* 229c.

²⁶ Преведено според Miloš Đurić, *Platon* (1985), 110.

Платоновиот Сократ одговара внимателно:

ἀλλ' εἰ ἀπιστοίην, ὥσπερ οἱ σοφοί, οὐκ ἂν ἄτοπος εἶην, εἴτα σοφιζόμενος φαίην αὐτὴν πνεῦμα Βορέου κατὰ τῶν πλησίον πετρῶν σὺν Φαρμακείᾳ παίζουσαν ὥσαι, καὶ οὕτω δὴ τελευτήσασαν λεχθῆναι ὑπὸ τοῦ Βορέου ἀνάσπαστον [229d] γεγονέναι—ἢ ἐξ Ἀρείου πάγου: λέγεται γὰρ αὖ καὶ οὗτος ὁ λόγος, ὡς ἐκεῖθεν ἀλλ' οὐκ ἐνθένδε ἤρπασθη. ἐγὼ δέ, ὦ Φαῖδρε, ἄλλως μὲν τὰ τοιαῦτα χαρίεντα ἠγοῦμαι, λίαν δὲ δεινοῦ καὶ ἐπιπόνου καὶ οὐ πάνυ εὐτυχοῦς ἀνδρός, κατ' ἄλλο μὲν οὐδέν, ὅτι δ' αὐτῶ ἀνάγκη μετὰ τοῦτο τὸ τῶν Ἴπποκενταύρων εἶδος ἐπανορθοῦσθαι, καὶ αὐθις τὸ τῆς Χιμαίρας, καὶ ἐπιρρεῖ δὲ ὄχλος τοιούτων Γοργόνων καὶ Πηγάσων καὶ [229e] ἄλλων ἀμηχάνων πλήθη τε καὶ ἀτοπία τετρατολόγων τινῶν φύσεων.²⁷

„Па кога не би верувал, како нашите учени луѓе, тоа не би било чудно. Тогаш мудрувајќи би тврдел дека, кога си играла со Фармакија, дувањето на Бореј ја кутнало од блиските карпи, па кога на тој начин го изгубила животот, се зборувало дека Бореј ја грабнал (или од Ареопаг, бидејќи се раскажува и оваа приказна, дека е оттаму, а не оттука грабната). Но јас, Фајдар, сметам дека таквите објаснувања, инаку убави, само изискуваат многу голема вештина и голем напор, и тој што ќе се зафати со нив не е сосема среќен човек, барем толку колку што потоа нужно мора според разумот да ја објасни и приликата на Хипокентаврот, па потоа и приликата на Химајра: и понатаму се собира цело мноштво слични појави, Горгони и Пегази и чудна сила на други многубројни грди битија“.²⁸

Платоновиот Сократ обрнува внимание на тешкотиите што би произлегле од расправата околу митот, а тоа би значело и од рационализацијата. Оваа идеја ја следи Платон. Според Срејовиќ, Платон во делото *Држава*, а посебно во *Закони* покажал дека задача на митологијата е да ги зацврсти однесувањата што се вредни за пофалба, да им покаже на луѓето како треба исправно да живеат. Во истиот текст на Срејовиќ и Цермановиќ-Кузмановиќ се зборува и за

²⁷ Pl. *Phdr.* 229c-e.

²⁸ Преведено според Miloš Đurić, *Platon* (1985), 110.

ставот на Аристотел кон митот и се истакнува дека и последниот од старогрчките великани бил исто така внимателен во своите образложувања кога станува збор за ова прашање. И тој ги отфрла слабостите што поетите, „тие големи измамници“, како што ги нарекува, им ги припишувале на боговите, но смета дека митот во својата основа содржи големи вистини²⁹.

Епикур

Од античките философи по Аристотел значајно е мислењето на Епикур за митот. Тој смета дека боговите во кои верува народот во суштина претставуваат болест на душата, дека тие настанале поради страв од непознатото и смртта. Но, да го оставиме него самиот да го коментира прашањето за боговите:

[123] (...) θεοὶ μὲν γὰρ εἰσὶν· ἐναργῆς γὰρ αὐτῶν ἐστὶν ἡ γνῶσις· οἴους δ' αὐτοὺς <οἱ> πολλοὶ νομίζουσιν, οὐκ εἰσὶν· οὐ γὰρ φυλάττουσιν αὐτοὺς οἴους νομίζουσιν. ἀσεβῆς δὲ οὐχ ὁ τοὺς τῶν πολλῶν θεοὺς ἀναιρῶν, ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοῖς προσάπτων. [124] οὐ γὰρ προλήψεις εἰσὶν ἀλλ' ὑπολήψεις ψευδεῖς αἱ τῶν πολλῶν ὑπὲρ θεῶν ἀποφάσεις (...)³⁰

„(...) Боговите постојат; тоа сознание е очигледно. Но тие не се такви како што ги замислува толпата, затоа што такви богови воопшто не постојат. Не е безбожен тој што ги отфрла боговите, туку тој што им припишува мислења од толпата. Тоа што повеќето од луѓето го кажуваат за боговите не се потпира на веродостојни претстави за нив, туку на лажни претпоставки (...)³¹

Епикур тврди дека е доволно човекот да ги познава законите на природата и да се ослободи од стравот од боговите. Природата, според него, не е непријател на човекот, и сè што се случува во неа

²⁹ Срејовић, Цермановић-Кузмановић (1992), XIII.

³⁰ Epicur. *Ep. Men.* 123-124.

³¹ Преводот е според уводот на Срејовић, Цермановић-Кузмановић (1992), XIV.

не личи на посредување на боговите, туку тоа ги има природните причинители. Затоа спознанието го ослободува човекот од измамите и суеверијата и пред сè од религиозниот страв. Епикур тврди дека ниту од смртта не треба да се плашиме, туку спрема неа треба да имаме индиферентен став:

[125] (...) ὅταν μὲν ἡμεῖς ᾤμεν, ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν, ὅταν δὲ ὁ θάνατος παρῆι, τόθ' ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν (...) ³²

„(...) додека ние постоиме, нема смрт, а кога стигнува смртта, тогаш нас нè нема повеќе (...)“

Епикур, според многу извори, е последниот значаен философ од старогрчкиот свет што се занимавал пошироко со митот. Тоа не значи дека интересирањето за митот згаснало. Многу писатели, поети, историчари од хеленистичко-римското време ги собирале и ги средувале митовите, потоа некои од нив и ги анализираше.

Евхемер и Палајфат

Меѓу рационалистите има и такви автори што би рекле дека не само што ќе го следат учењето на Елиј Теон и на Епикур туку ќе одат и понатаму. Тие, пишувајќи за митовите, ги рационализирале до точка на баналност. Има двајца вакви автори, кои подоцна, во времето на христијанството, биле користени обилно за да се докаже безвредноста на митот. Станува збор за Евхемер и Палајфат.

Евхемер (III в. пр. н. е.), грчки историчар и философ од Месена, автор на делото *Светиот запис*, некој вид патописен роман, „во митските ликови видел обоготворени историски личности“³³. Евхемер пишува дека боговите не се ништо друго, туку заслужни луѓе што подоцнежните генерации почнале да ги слават и да ги почитуваат. Според Евхемер, тоа може да ги поттикне владарите да се истакнат со добри дела, па потоа да бидат славени. Така тој го

³² Epicur. *Ep. Men.* 125.

³³ Срејовић, Цермановић-Кузмановић (1992), XVI.

14 Meletinski (1983), 14.

прави алегориското толкување на митот. Ваквото „симнување“ на боговите на „историски личности“ е, исто така, просто рационализирање на митот. Затоа во старогрчкиот интелектуален свет немал некој одек, односно ретко кој му обрнал внимание на овој пристап. Алегориското објаснување на Евхемер ќе добие тежина во подоцнежните времиња, особено во христијанството.

Другиот автор е Палејфат. И тој се залага за рационализирање на митот. Врз основа на некои извори треба да се истакне дека Евхемер и Палејфат, како што беше речено, во подоцнежните времиња имаат приличен број следбеници, а може да се рече дека и по двајцата нив се створија традиции: евхемеристичка и палајфатска. Иако двете традиции го коментираат митот, едната со крајно едноставен алегориски пристап, а другата со површна рационализација, и иако двете ја прифаќаат идејата дека митот потекнува од погрешното сфаќање на историјата, сепак нивните мотиви се различни. Во евхемеристичката површно алегориска традиција како да се насетува некоја атеистичка нишка што има цел да не се верува во митологијата.

Поинаку стојат работите со палајфатската традиција. Палејфат ги заобиколува боговите и се концентрира само врз историчноста на хероите. Ги анализира обидувајќи се да ги „исчисти“ од „грешките“ што се направени од луѓето во текот на вековите. На ваков начин кај Палејфат се движи текот на притисокот што поимот *λόγος* го врши врз поимот *μῦθος*. Резултатот кај Палејфат не се стреми да го уништи митот. Негова цел е митот да биде прозаично уверлив³⁴.

Палејфат се обидува да гради сид меѓу боговите и хероите, да ги раздвои, и притоа сака само хероите да „ги симне“ меѓу обичните луѓе, односно се обидува хероите да ги отстрани од светот на митот. Сакајќи да го направи митот „прифатлив“, тој го анализира мошне едноставно, или да ги „натопиме“ зборовите во строгоста на изразот, па ќе речеме дека ги упростува.

Во своето дело *За неверојатните истории* тој, меѓу другото, зборува и за Медеја, за која што ќе рече дека не е вистина дека таа е волшебничка што старите луѓе ги подмладува, варејќи ги на парчиња (како што стои во митот). Според него, вистината е

³⁴ Stern (2005), 219.

поинаква, а таа е дека Медеја е обична жена, која нема ништо заедничко со она што се пренесува преку митот, туку нејзина „заслуга“ е што ја открила фарбата за коса што ја употребувале жените во нејзино време и што ја измислила и бањата со пареа. За Ниоба вели дека таа е горда жена и несреќна мајка што ги изгубила своите деца и дека таа приказна е инспирирана од еден надгробен споменик. Според Палејфат излегува дека и Кербер не бил со три глави, туку дека тој е наречен „Трикранит“ затоа што потекнува од градот Трикранија.

Овие и други примери покажуваат дека мислењето на Палејфат што се стреми да бара „историски“ корени честопати е употребено од подоцнежните мислителите за да се постигнат целите на нивните учења.

За волја на вистината кај Палејфат ги среќаваме и боговите. Има кај него приказни за Аполон и Марсиј, Аполон и Дафна, Афродита и Фаон. За овие примери, и некој друг, Јакоб Штерн вели дека овие приказни не се на Палејфат, туку само му се припишуваат. Палејфат „не го цензурира однесувањето на Олимп“, вели Штерн. Ова е, да се повтори, онаа точка каде што се разделуваат Палејфат и Евхемер, при што Евхемер тежнее кон атеизмот, а Палејфат не. Сепак и Палејфат останува меѓу тие автори што ја придвижуваат силата на λόγος да оди понатаму и да им отвори можности на авторите од подоцнежните времиња да го анализираат митот.

Арнобиј и Августин

Да го оставиме Палејфат, за кој митот е резултат на погрешно сфаќање на историјата, и да видиме како му приоѓаат на митот христијанските апологети. Овие мислителите го карактеризираат митот како материја на паганството. Подоцна Августин ќе рече дека паганството е само „огрубена“ божествена вистина, која од дамнешни времиња ја соопштиле праотците, односно дека паганските богови се зли демони, кои успеале да ги одвојат луѓето од некогашната вистинска вера³⁵. Очигледно тука е видливо влијанието на Евхемер, какво што е и кај христијанските апологети, претходници на Августин.

³⁵ Срејовић, Цермановић-Кузмановић (1992), XVII.

Двајца апологети – Клемент Александриски и Арнобиј го исмејувале стариот свет на богови и херои и секогаш притоа се повикувале на старите пагански автори. Кога се случувало да се најдат пред фактот кога некој мит е сличен, па дури и идентичен со некоја библиска приказна, тие тој факт го прикажувале како насетување на доаѓањето на Исус. Уште повеќе со тоа сакале да покажат дека паганството не е ништо друго, туку христијанство што е расипано од страна на Ѓаволот³⁶.

Арнобиј е еден од најистакнатите апологети што се борат против политеизмот и митовите. Прва негова забелешка упатена до неговите противници е антропоморфното поимање на боговите, мислејќи при тоа, во прв ред, на ниските страсти. Тој ги исмејува љубовните врски на Јупитер (Сеус) што се опишувани во книжевните дела. Арнобиј не останува без жестоки критики против митот нарекувајќи го криво поимање на божеството и на тоа тој се спротивставува со својата христијанска идеја.

И најголемиот мислител на христијанството од крајот на IV и почетокот на V век св. Августин, во своето познато дело *За државата божја*, пишува нашироко против политеизмот. Во III глава од првата книга ќе ги наведе следниве стихови на Вергилиј од *Ајнеида*:

„Пант Отриадов, свештеник сам на Фебова кула
со пресветата рака го извлече малото внуче
и победените бози па избекумено дотрча веднаш
до мојот праг...“³⁷

(Verg. *Aen.* 2, 319–321)

Во овие стихови Августин бара потврда за безвредноста на боговите, кои Вергилиј ги нарекува победени. „Колкава лудост е да се мисли дека е мудро Рим да биде доверен на такви заштитници...“³⁸. Понатаму, зборувајќи за неморалноста на Јупитер, Августин ќе го нападне врховниот бог на паганството како „заведувач на туѓи

³⁶ Ibid., XVI.

³⁷ Августин (1997), 15.

³⁸ Ibid., 15.

жени“, „бесрамен љубовник и грабнувач на убавото момче“ (се мисли на грабнувањето на Ганимед, миленикот на Севс, заб. на прев.)³⁹.

Во делото на св. Августин *За државата божја* всушност доминира неговиот напор да се анализираат митовите со цел да се докаже дека старогрчките и римските митови претставуваат „жална заблуда“⁴⁰.

Овие дела служеле со столетија, речиси низ целиот среден век, како единствена литература во која се зборува за „вистината“ околу светот на старогрчкиот мит. Се разбира, секоја расправа водена за митот била оптоварена со обвиненија и погрдни зборови. Во постојаните напади на црквата има и мисионерска цел.

Сепак, целиот вложен труд на црквата во борбата против митот не бил целосно успешен, затоа што и самите црковни отци, анализирајќи ги митовите (како што тоа го прави Августин), придонеле да се зачуваат митовите, иако, се разбира, живиот мит не успеа да опстане, туку опстана само неговата пишана форма, која минувајќи низ „книжевни филтри“ веројатно е „разубавена“, односно има изгубено доста од изворното. Мирча Елијаде вели дека литераризираниите митови и демитологизираната митологија ја хранеле, па дури придонеле да се создаде западната цивилизација за која истакнува дека е единствената цивилизација што успеа да служи за пример, па ќе заклучи: „Тоа е повеќе триумф на *logos* против *mythos*“⁴¹.

Поетите и рационализацијата

Да се вратиме назад и да прозборуваме и за поетите што имаат голема заслуга и за регистрирањето, но и за рационализацијата на митот. М. Елијаде забележува и вели дека, ако му веруваме на Херодот, веќе Солон сметал дека божеството е полно со завист и нестабилност⁴². Но, најинтересен од поетите во врска со рационализацијата на митот, несомнено, е Пиндар, последното големо име

³⁹ Ibid., 222.

⁴⁰ Ibid., 151.

⁴¹ Елијаде (1992), 165.

⁴² Ibid., 160.

од старогрчката лирика. Една од карактеристиките на неговата поезија е длабоката религиозност. Неговиот став кон боговите бил полн со стравопочит, затоа што, според него, боговите знаат сè, а смртниците што стануваат против нив ги очекува страшна казна. Така митот за Тантал зборува како Тантал сакал да ги испита боговите и направил јадење од својот син, откако го исекол на парчиња и го варел, потоа јадењето им го понудил на боговите. Само Деметра наследила на измамата, и кога боговите го оживеале детето, плешката што ја имала изедено Деметра, ја направила и ја заменила со плешка од слонова коска. Пиндар отстапува од овој мит. Според неговите зборови, „Клото го примила детето од светата вода со плешка што блескала како да била од слонова коска“⁴³. Пиндар врши „коректура“ на низа митови, но тука треба да се издвои примерот на Аполон од кој се гледа дека поетот не ги прифаќа претераните антропоморфни карактеристики на боговите. Бидејќи Аполон има можност да знае сè како бог, нему не му треба земско посредништво. Затоа поетот го тргнува гавранот од митот за Коронида⁴⁴.

Заклучок

Темата на рационализацијата на митот е тешка и бара широки и длабоки познавања за оваа материја, значи бара да се следи заедничкиот пат на митот и историјата, на *μῦθος* и *λόγος*, од времето на Хомер до св. Августин, што е голем период од околу дванаесет века. Но, во исто време, тоа е и голем предизвик, затоа што, колку што рационализацијата „нудела“ аргументи против митот, толку митот опстанува заедно со тајните на животот што нè опкружува. Интересно е да се истакне дека мислителите на Античка Грција во постхомерско време, како што е кажано во овој скроман труд, биле скептични кон митот, но и тие не можеле да се ослободат од него. Анализирајќи ги и рационализирајќи ги, тие значи зборувале и пишувале за него. Тој останал важен код во сите истражувања, или како што вели Шелинг: „Митот е не само основа

⁴³ Kohan (1971), 158.

⁴⁴ Ѓурић (1971), 229.

и парадигма на поезијата, туку е неопходен услов и праматерија на секоја уметност“⁴⁵.

На крајот би рекле фигуративно дека митот останал под „заштита“ на ќерките на Мнемосина – музите.

Библиографија

Августин, Аврелиј (1997), *За државата божја*, превод од латински Љубинка Басотова, Култура, Скопје.

Аполодор (2009), *Библиотека*, превод од старогрчки јазик, предговор, белешки и коментари Весна Томовска, Македонска реч, Скопје.

Ђурић, М. (1971), *Историја хеленске књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Београд.

Елијаде, М. (1992), *Аспекти на митот*, Култура, Скопје.

Митевски, В. (1999), *Почетоци на западната философија – претсократовци*, Матица македонска, Скопје – Мелбурн.

Срејовић, Д., Цермановић-Кузмановић, А. (1992), *Речник грчке и римске митологије*, четврто издање, Српска књижевна задруга, Београд.

Epikur. *Briefe, Spruche, Werkfragmente*, ed. Hans-Wolfgang Krautz, Stuttgart, 1980. Во: Harsch, U. (ed.), *Bibliotheca Graeca, Bibliotheca Augustana*, достапно на: <http://www.hsaugsburg.de/~harsch/gaeca/Chronologia/Sante03/Epikur/epimeno.html> (Посетено на: 01.6.2021).

Plato, *Platonis Opera*, edited by John Burnet, Oxford University Press, Oxford, 1903, достапно на: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0173:text=Phaedrus> (Посетено на: 01.6.2021).

Xenophanes of Colophon, *Fragments*, A text and translation with a commentary by J. H. Lesher, University of Toronto Press, Toronto, 2001, достапно на: http://books.google.com/books?id=LxxJXTviacgC&printsec=frontcover&dq=Xenophanes,+texts+in+greek+original&source=bl&ots=Mc768ZTmrO&sig=XUwnDJecHck5BYAj3UvgUIVQ2a0&hl=en&ei=kdYSTL3GJYGgOIXQrcUM&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=9&ved=0CDMQ6AEwCA# (Посетено на: 01.6.2021).

⁴⁵ Срејовић, Цермановић-Кузмановић (1992), XIX.

- Dil, P. (1991), *Simbolika u grčkoj mitologiji*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Dobra vest, Novi Sad.
- Jung, K. G., Kerenji, K. (2007), *Uvod u suštinu mitologije*, Fedon, Beograd.
- Kohan, P. S. (1971), *Istorija stare grčke književnosti*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Meletinski, E. M. (1983), *Poetika mita*, Nolit, Beograd.
- Otto, W. F. (2004), *Bogovi Grčke*, AGM, Zagreb.
- Platon (1985), *Ijon, Gozba, Fedar*, prevod Miloš Đurić, BIGZ, Beograd.
- Senc, S. (1991), *Grčko-hrvatski rječnik za škole*, po Benseler-Kaegijevu Grčko-njemačkom rječniku, Naprijed, Zagreb.
- Solar, M. (1998), *Edipova braća i sinovi*, Naprijed, Zagreb.
- Stern, J. (2005), 'Rationalizing Myth: Methods and Motives in Palaephatus', во: Buxton, R., *From Myth to Reason*, 215–222.
-

A Few Accents on Attempts for Demythologization of Ancient Greek Myth

SUMMARY

Lindita Ahmeti

Institute of Spiritual and Cultural Heritage of the Albanians,
Skopje

lindita73@hotmail.com

The subject matter of the paper is the phenomenon of rationalization and demythologization of the ancient Greek myth. First, it is about the myth, its meaning and etymology, about its beauty and mystery that attract, to this day, not only common readers, but, first and foremost, scientific researchers, writers, painters, sculptors and

musicians. Then, mainly, through the chronological method, analyzes and rationalization of the ancient Greek myth, made by the rationalists from the BC period until the Christian apologists, including St. Augustine, will be emphasized. Finally, we point out the attempt to discuss the complexity of the myth and the impossibility of eradicating it despite so many attempts over the centuries, and especially in the Middle Ages.

Keywords: Myth, antiquity, rationalization, demythologization, gods, heroes, Middle Ages, Christianity.